

ATATÜRK'ÜN AMASYA GEZİLERİ*

*Mehmet Korkud AYDIN***

ÖZET

Atatürk, Ankara'nın başkent ilân edilmesiyle başlayan siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gerçekleştirilen yeni düzen çalışmalarının sonuçlarını bizzat yerinde görmek ve halkın düşüncesini öğrenmek amacıyla çeşitli tarihlerde yurt gezilerine çıkmıştı.

O'nun, binlerce kilometre mesafe kat ederek gerçekleştirdiği yurt gezileri; "inceleme" veya "açılış" gezileri değildir. Atatürk'ün 17 Ekim 1922'de başlayan gezileri, 20-24 Mayıs 1938 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Mersin, Adana* gezisiyle noktalanmıştır.

Yurt gezileri, planlı, programlı ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Gezilere, bakan, müsteşar ve uzmanlardan oluşan kalabalık heyetler katılmıştır. Uzmanlar, halkın beklentilerini, şikâyetlerini içeren raporlar hazırlamışlardır. Ankara'ya dönüşte, hazırlanan raporlar değerlendirilerek sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.

Atatürk'ün Amasya gezileri de bu kapsamda değerlendirilmelidir. İlk olarak Milli Mücadele döneminde gelmiştir. Türk İnkılabının ihtilâl beyannamesi olan Amasya Tamimi'ni 20-21 Haziran 1919'da burada hazırlayıp yayınlamıştı. Yine, İstanbul Hükümetinin temsilcisi Salih Paşa'yı Amasya'da karşılamış ve 20-22 Ekim 1919'da Amasya Protokollerinin hazırlanmasını sağlamıştı.

Gezi kapsamında üçüncü gelişi ise 1924'te olmuştur. Erzurum ve çevresinde yaşanan deprem felaketi üzerine Trabzon'da bulunan Atatürk, Karadeniz yoluyla Samsun-Amasya-Tokat-Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum'a gitmeye karar vermişti. Bu amaçla Samsun üzerinden 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'ya gelmişti.

Dördüncü gezi, 18 Eylül 1928'de gerçekleşmiştir. Harf inkılabı ve yeni harflerin tanıtılması amacıyla Samsun üzerinden Amasya'ya gelmiş ve Amasyalılarla bir arada olmuştur. Atatürk'ün Amasya'ya beşinci kez gelişi ise 22 Kasım 1930 tarihinde demiryolu hattının açılışı dolayısıyla gerçekleşmiştir.

Anahtar kelimeler: Yurt gezileri, Amasya Tamimi, Latin alfabesi, Erzurum depremi,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Kırıkkale Üniversitesi Rektörlüğü A.İ.İ.T. Bölümü, El-mek: korkudaydin@hotmail.com

ATATURK'S JOURNEYS TO AMASYA

ABSTRACT

After the declaration of Ankara as new capital city, Ataturk has started his journeys to different cities in order to observe the results of new reforms which have been done in political, social, economical and cultural areas.

His long journeys were not only regarding to investigation and opening of new structures. His journeys were started in 17th of October in 1922, and ended in 20-24 May in 1938 with the Journey to Adana and Mersin.

These country journeys were comprehensive, well planned and organised. Ministers, bureaucrats and high rank officials were also attending to the trips. They were prepared reports about the problems and expectations of the public. After returned to Ankara, it was tried to solve the problems that had been observed.

Ataturk's Amasya trips can also be evaluated in this context. First time, during the National struggle he came to Amasya. "Amasya Deceleration" which was the roadmap of Turkish revolution has been prepared and written in Amasya in 20-21 June, 1919. He also saw the representative of Istanbul Government Salih Pasha in Amasya in 20-22 October, 1919, and then they signed Amasya Protocol.

His first trip to Amasya in the Country journey context was in 1924. Because of the earthquake happened in Erzurum when he was in Trabzon, he decided to travel to there using the route Samsun-Amasya-Tokat-Sivas-Erzincan and Erzurum. For this purpose, he came to Amasya via Samsun in 24 September, 1924.

Fourth trip has happened in 18 September, 1928. After the announcement of alphabet reform, he came to Amasya in order to promote and introduce the new alphabet.

The fifth visit to Amasya was in 22 November 1930, in order to open the new railway line which reached to Amasya.

Key Words: Country Journeys, Amasya Declaration, Latin Alphabet, Erzurum Earthquake.

GİRİŞ

M. Kemal Atatürk, harikulade seziş kabiliyeti ve üstün meziyetleriyle Türk Milletinin neleri isteyip istemediğini, çok iyi bilen ve tespit edebilen bir liderdi.

Ankara'nın başkent ilân edilmesiyle başlayan siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gerçekleştirilen yeni düzen çalışmalarının sonuçlarını bizzat yerinde görmek, halkın düşüncesini öğrenmek amacıyla çeşitli tarihlerde yurt gezilerine çıkmıştı.¹ Geziler, ya demiryolu güzergâhı takip edilerek *Beyaz Trenle*(1935'ten sonra) ya da deniz yolu ile *Ertuğrul Yatı*, *Savarona* ve *Ege*

¹Ertuğrul Zekai Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938) I*, İstanbul 2000; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara 1975; Palazoğlu, A. Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928) I* Ankara 1991

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Vapur'uyla gerçekleştirmişti. Zaman zaman *Hamidiye* ve *Peyk-i Şevket Krovözörü* gibi ağır silahlı gemiler de gezilere iştirak etmişlerdi.²

17 Ekim 1922'de başlayan yurt gezilerini dönemlere göre gruplandırarak olursak; ilk kapsamlı gezi, 14 Ocak-21 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Batı Anadolu Gezisi* olmuştur.³ Hemen akabinde, eşi *Latife Hanım*'la birlikte 13 Mart 1923'te *Eskişehir*, *Konya*, *Karaman* ve *Adana*'yı içine alan Güney gezisine çıkmıştı.

1924'te *Sonbahar Gezilerine* çıkmış, *Şehit Asker Anıtı* 'nın açılışına katılmış, *Afyon*, *Eskişehir*, *Bursa*, *İzmit*, *Trabzon*, *Rize*, *Giresun*, *Ordu*, *Samsun*, *Amasya*, *Tokat*, *Sivas*, *Kayseri*, *Yozgat*, *Erzincan*, *Erzurum* ve *Kars'a* kadar elli bir gün süren uzun bir gezi gerçekleştirmişti.⁴ 3 Ocak-2 Şubat 1925 tarihleri arasında Konya, Adana ve Mersin'e gitmiş, 23 Ağustos-1 Eylül 1925 tarihleri arasında ise Şapka inkılabı dolayısıyla *Çankırı*, *Kastamonu* ve *İnebolu* gezisini gerçekleştirmişti.⁵ Atatürk, 1 Temmuz 1927'de de işgalden beri gidemediği *İstanbul*'u ziyaret etmiş ve *Dolmabahçe Sarayı*'nda kalmıştı.

5 Haziran-14 Eylül 1928'de de yeni Türk Alfabesinin kabul edilmesi münasebetiyle *İstanbul*, *Tekirdağ*, *Çanakkale*, *Sinop*, *Samsun*, *Amasya*, *Tokat*, *Sivas* ve *Kayseri*'yi kapsayan uzun bir gezi yapmış, halka yeni harfleri tanıtmıştır.

11 Haziran 1930-2 Mart 1931 tarihleri arasında ise Batı, Güney ve Doğu Anadolu'yu kapsayan uzun bir geziye çıkmış; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini fesh etmesinden sonraki durumu değerlendirmek, *Kubilây*'ın şehit edilmesi olayının izlerini silmek ve yeni bir demiryolu hattını ulaşıma açmak amacıyla binlerce kilometre yol kat etmiştir.⁶

Atatürk, *İran Şahı Rıza Pehlevî* ile 20 Haziran 1934'te Anadolu gezisine çıkmış ve *Ankara*, *Eskişehir* üzerinden *İzmir*, *Balıkesir* ve *Çanakkale*'ye oradan da *İstanbul'a* kadar Şah'a refakat etmişti.⁷ 1937 sonbaharında da Sivas-Malatya hattının açılışına ve Diyarbakır-İran-İrak demiryolu hattının temel atma törenlerine katılmak üzere bölgeye gitmişti. Hatay politikasıyla ilişkili olan son kapsamlı gezisi ise 20-24 Mayıs 1938 tarihleri arasında *Mersin*, *Adana* gezisi olmuştur. Ciddi rahatsızlıkları olan Atatürk, bu gezisine doktorlarının gözetiminde çıkmıştı.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleştirdiği yurt gezilerinin, özel bir anlam ve önemi vardı. O'nun, binlerce kilometre mesafe kat ederek gerçekleştirdiği yurt gezileri, sadece "inceleme " veya "açılış " gezileri değildi. Atatürk'ün gerçekleştirdiği yurt gezilerinin en önemli özelliği, Türk inkılabının doğrudan halka anlatılması ve yeni düzenlemelerle ilgili örnek oluşturacak davranışların sergilenmesine imkân sağlamasıydı. O'nun şapka inkılabıyla ilgili *Kastamonu gezisi*, bu konudaki örneklerden birini oluşturmaktadır.

Yurt gezileri, planlı, programlı ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Atatürk, gezilerine, bakan, müsteşar ve uzmanlardan oluşan kalabalık heyetlerle çıkmış, halkın beklentilerini, şikâyetlerini ve yerinde görülen eksiklikleri içeren raporlar hazırlatmıştı. Ankara'ya dönüşte, hazırlanan raporların sonuçlarını paylaşarak sorunların giderilmesine özen göstermişti. Atatürk'ün, halkın arasında, halkla iç-içe bir lider profili oluşturması, yüz-yüze halkın dertlerini

² Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara 1969, s.98 vd.

³ Bu gezi hakkında geniş bilgi için bkz., Matbuat Genel Müdürlüğü, *Gâzi Mustafa Kemal Paşa İzmir Yollarında*, Ankara 1923

⁴ Bu gezi hakkında geniş bilgi için bkz., Basın Yayın İstihbarat Umum Müdüriyeti, *Reis-i Cumhur Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyâhatleri*, Ankara 1341

⁵ Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, Ankara 1959, s.10 vd. Mustafa Eski, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi*, Ankara 2002, s. 18 vd.

⁶ Mesut Aydın, *Atatürk ve Malatya*, Malatya 2006, s. 11 vd.

⁷ Ömer Erden, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, Ankara 2006, s. 235 vd

dinlemesi, vatandaşın devlet hizmetlerindeki aksamalarla ilgili şikâyetlerini içeren dilekçelerini ilgili kurumlara iletmesi, sorunların ivedilikle halledilmesinde katkı sağlaması, O'nun "halkçı" kimliğini ön plana çıkarttığı gibi devlet-birey ilişkilerinin de canlı tutulmasını sağlamıştı.⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün, yurt gezleri kapsamında gezdiği, gittiği şehir ve kasabalar arasında Amasya'da yer almaktadır. Atatürk, Millî Mücadele'nin başlangıcından beri Türk siyâsi hayatında önemli bir yer tutan Amasya'ya beş ayrı ziyaret gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilk ikisi; Türk İnkılâbının da başlangıç evresini oluşturan Millî Mücadele döneminde gerçekleştirmiştir. Ziyaretlerin ilki, Amasya Tamîmi, ikincisi ise Amasya Protokolleri diye bilinen iki önemli belgenin hazırlanma sürecini kapsamaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Amasya'ya üçüncü gelişleri de Sonbahar gezisi olarak bilinen gezi kapsamında olmuştur. Erzurum, Kars ve çevresinde meydana gelen deprem felâketinin acı izlerini silmek ve devletin elini deprem bölgesine ulaştırabilmek amacıyla gerçekleştirilen gezinin güzergâhında yer almaktaydı. Bu amaçla Samsun üzerinden 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'ya gelmişti.

Dördüncü gezi ve amacı diğerlerinden apayrı bir önem taşımaktaydı. Atatürk'ün İstanbul, Tekirdağ, Bursa Çanakkale ve Karadeniz üzerinden Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi içine alan 1928 yılı sonbaharında yaptığı gezi; yeni Türk Alfabesinin tanıtımı ve halkın kısa süre içinde uyum sağlayacağına dair inancını yine bizzat halkla paylaşmak amacını taşımaktaydı.

Atatürk'ün Amasya'ya son gelişi de ulaşım politikasıyla yakından ilgilidir. Cumhuriyetin ekonomik ve sanayii alanındaki yatırımlarını ve bunların sonuçlarını yerinde görmek amacıyla düzenlenen gezi kapsamında gelmiş, Millî Mücadele yıllarının hatırasını da tekrar yaşama fırsatı bulmuştur. Gezilerin kapsamı ve gerçekleştirilen etkinlikler, aşağıda bölümler halinde verilmiştir.

1. ATATÜRK'ÜN AMASYA'YA İLK GELİŞLERİ

M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının İstanbul hükümetlerinde yer alma konusundaki girişimleri boşa çıkınca, uygun bir görev ve sıfatla Anadolu'ya geçip işgâle ve işgâlcilere karşı mücadeleye girişmekten başka bir çareleri kalmamıştı. Şansı yaver gitmiş, kendisi için uygun bir görev kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

İstanbul'daki İşgâl Kuvvetleri komutanlığı, Orta ve Batı Karadeniz bölgesinde özellikle Samsun ve çevresinde yaşanan olayların önüne geçilmesini, geçilmediği takdirde bölgenin Mondros Mütârekesinin 7. maddesine dayanılarak işgâl edileceği tehdidinde bulunuyorlardı. Karadeniz Bölgesi'nde yaşananlardan telaşlanan Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'le durum değerlendirmesi yaparak bölgeye Ordu müfettişi yetkisiyle bir komutanın gönderilmesini ve duruma müdahale edilmesini düşünmüştü. Bu görev için düşünülen isim de M. Kemal Paşa idi.⁹

Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı daha yakından tanımak amacıyla onunla Cercle d'Orient(Serkıl Doryan)'de akşam yemeğinde bir araya gelmişti. Yemekte, dönemin Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa da hazır bulunmuştu. Damat Ferit Paşa, yemekte Mustafa Kemal Paşa'yı tanımaya, düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal ise durumu idare etmiş, sadrazamın sorularını, O'nu şüphelendirmeyecek şekilde hatta güven verici sözlerle cevaplandırmıştı. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa da kendisini desteklemişlerdi. Yemekten sonra Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal ismi üzerinde ikna olmuş olmalı ki; "...sizin

⁸Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk, Seyahat Notları (1930-1931)*, İstanbul, 1998, s. 11 vd.

⁹Hülya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Ankara 1994, s. 34 vd.

gibi seçkin, genç ve kıymetli komutanlara çok ihtiyacımız olacak” diyerek memnuniyetini belirtmişti.¹⁰

Damad Ferit Paşa, M. Kemal Paşa ile ilgili olarak İngilizlere de güvence vermişti. Bu sayede, kendisinden şüphe edilen Mustafa Kemal'in bu göreve atanmasına İngilizlerin de tepki göstermemesi sağlanmıştı. Sıra, konunun, Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ edilmesine gelmişti.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezaretine davet etmiş, Samsun ve civarında yaşanan huzursuzluğu anlattıktan sonra Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişliği'ne tayin edildiği bilgisini vermiş ve M. Kemal Paşa da görevi kabul etmişti.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıtaat Müfettişliği, 6 Mayıs 1919'da Padişah Vahdettin tarafından onanmış ve 7 Mayıs 1919'da *“Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişliği'ne Verilecek Talimat Suretidir”* başlığını taşıyan bir talimatname hazırlanmıştı. Talimatta, ordu müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu görev ve sorumluluğun alanı ile beraberinde Samsun'a gidecek olanların isimleri belirtilmişti. Bu konuda işgâl kuvvetleri komutanlığından gerekli izin de alınmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesine Padişah Vahdettin de itiraz etmemişti. Bilâkis, Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasına sıcak bakmıştı. Vahdettin, askerlik geçmişi son derece başarılı olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu işin de üstesinden geleceğini iyi biliyordu. Zira; Vahdettin, kısa süre önce gerçekleştirdiği Almanya seyahati sırasında yaverlik görevinde bulunan Mustafa Kemal'i yakından tanımıştı. Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in, İttihat ve Terakki Partisi ile ciddi anlaşmazlıklar yaşamış olması ve yapılan atamanın İngilizlerin onayından geçmiş olması Padişah'ı rahatlatan önemli nedenlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini belirleyen talimatnamenin hazırlanmasında Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunan yakın dostlarının katkısı büyüktü. 15 Haziran 1919'dan itibaren III. Ordu Müfettişliği olarak değiştirilecek olan IX. Ordu Kıtaat Müfettişliğinin yetkilerini içeren talimatnamenin hazırlanmasında en büyük pay, Genelkurmay İkinci Başkanı Kâzım (İNANÇ) Paşa'ya aitti.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerini dikkate alarak hazırlattığı talimatnameyi, hiç çekinmeden Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya sunmuştu. Maddeler birer birer okunmuş ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa, talimatnameyi imzalamaktan kaçınmış, sadece mühür basmakla yetinmişti. Zira, Samsun ve çevresindeki huzursuzluğun önüne geçmek ve huzuru sağlamak amacıyla kaleme alınan bir talimatname değil, bütün Anadolu'yu emri altına alacak geniş çaplı yetkileri içeren bir belge özelliği taşıyordu. Şakir Paşa'nın mühürlediği talimatnameyi cebine koyan Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl rahat bir nefes aldığı ve sevince kapıldığı, Falih Rıfkı (ATAY) tarafından kaleme alınan hatıralarında şu şekilde ifade edilmişti:¹² *“Ne âlâ şey... Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamış ki, kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçuşa hazırlanan bir kuş gibi idim.”*

Kâzım (İNANÇ) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra yapacaklarını sezinlemiş olacak ki; *“bir şey mi yapacaksın?”* diye üstü kapalı bir soru sormuş, O da *“Evet. Bir şey yapacağım...”* demek suretiyle gerçekleştirilecek mücadelenin ilk sinyallerini vermişti.¹³

¹⁰Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, s.80 vd; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım I**, İstanbul 1993, s. 230 vd.

¹¹F. Rıfkı Atay, **Atatürk'ten Hatıraları (1914-1919)**, Ankara 1965, s. 106 vd.; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eserleri I: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Ankara 1990, s. 293

¹²F. Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ankara 1944, s. 22

¹³İsmet Görgülü, **Atatürk'ün Anıları**, Ankara 1997, s. 215; F. Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, s. 20

Mustafa Kemal Paşa, kararnamesi çıktıktan sonra 15 Mayıs 1919'da Bâb-ı Âli'ye gitmiş ve Hükümet üyeleriyle görüşmüştü. Ardından, vedâlaşmak için Genelkurmay Başkanlığına gitmiş, orada eski ve yeni Genelkurmay başkanları Fevzi (ÇAKMAK) ve Cevat (ÇOBANLI) Paşalarla görüşmüştü.

M. Kemal Paşa daha sonra Vahdettin'le görüşmek ve vedâ ziyâretinde bulunmak üzere Yıldız Sarayı'na gitmişti. Bu ziyaret esnasında Vahdettin, elini bir tarih kitabının üzerine koyarak; *"Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir... Tarihe geçmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir... Paşa, devleti kurtarabilirsin!"* diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki yeni görevinde belirleyici olmak istemiştir.¹⁴ Bu konuşma, kimilerince Mustafa Kemal'in Padişah tarafından Millî Mücadeleyi başlatmak amacıyla Anadolu'ya gönderildiği şeklinde yorumlanmıştır. Halbuki, yapılan görevlendirmeye üstesinden gelmesi beklenen sorun ortadadır. Kendisinden yapılması istenen iş, Samsun ve çevresindeki huzursuzluğun önüne geçmektir. Durumu M. Kemal Paşa da böyle değerlendirmiş olmalı ki; İstanbul'dan ayrılmadan önce Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan yakın arkadaşı Fethi Bey'i ziyâretinde şöyle bir tespitte bulunmuştu:¹⁵ *"Bâb-ı âli ve Saray benim hakkımda derin bir gaflet içerisinde bulunuyorlar, meseleden İngilizlerin henüz haberi yoktur."* Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve çevresindeki olayları yatıştırmanın ötesinde daha büyük düşünceleri vardı.

Mustafa Kemal Paşa, annesi ve kız kardeşiyle vedâlaştıktan sonra 16 Mayıs 1919'da saat 16:00'da 55 kişilik maiyetiyle birlikte Osmanlı Denizcilik İşletmesi'nin küçük bir gemisi olan Bandırma Vapuru'na binerek büyük bir maceraya atılmak üzere Samsun'a doğru yol almaya başlamıştı. Bu arada İstanbul İşgâl Kuvvetleri karargâhında büyük bir harareketlilik yaşanmıştı. İşgâl Kuvvetlerinin Karadeniz Orduları Komutanı General Milne, Anadolu'da istedikleri an bir ihtilâl çıkarabilecek özelliklere sahip olan M. Kemal Paşa ve maiyetindekilerin isim listesini içeren görevlendirme yazısını görünce şaşkına dönmüştü. Yapılan görevlendirme, İşgâl kuvvetleri Komutanlığına bildirildiğinde, irtibatı sağlayan baş tercüman Ryan, olağan bir atama olarak değerlendirdiği bu dosyanın içeriğini General Milne'ye zamanında bildirmemişti. General Milne, Mustafa Kemal ve maiyetinin derhal geri çevrilmesini istemiş; hatta Bandırma Vapuru'nun ardından bir torpido göndererek onu tutuklatıp geri getirtmek istemişti. İstanbul'da bu tedbirler alınırken Mustafa Kemal ve arkadaşları, Sinop'a ve oradan da 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'un İngiliz işgâli altında olması, şehirde Rum çetelerinin adeta cirit atarcasına serbestçe dolaşmaları, çok sayıda yabancı kontrol subayı ve ajanlarının bulunması nedeniyle burada kalmayı sakıncalı görmüştü. O, bir an önce halkla temasa geçmek, onları yaşanan tehlikelere karşı uyarmak ve silahlı bir direnişe davet etmek için hemen iç bölgelere geçmeyi uygun görmüş ve Havza'ya gelmişti. Fakat, üstlendiği görevin hiç de kolay olmayacağı, yol boyunca karşılaştığı manzaralardan anlaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, *"içinde sır gibi sakladığı"* bu büyük mücadeleye başlarken çok zor gibi görünen bir şeyi de başarmıştı. Öldü denilen, yerlerde sürüklenen, hor görülen, bitip tükenmekte olan Türk insanını ayağa kaldırmış, ümitsizliğin ve yılgınlığın üstesinden gelmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelmişti. Gelişinin ertesi günü, kendisini ziyarete gelen Havza'nın ileri gelenlerine; *"Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız."* diyerek onlara ümit ve cesâret vermişti.¹⁶

¹⁴F. Rıfki Atay, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 122

¹⁵Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s. 15

¹⁶Gothard Jaeschke, *"Havza'da Mustafa Kemal Paşa"*, *Belleten*, XLVI/182, (Nisan 1982), Ankara 1982, s. 348

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da kaldığı süre içinde bütün yurttan millî bir teşkilâtın kurulması gereğini dile getirmiş ve bunu bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare âmirlerine bildirmişti. Bu, milletin harekete geçirilmesi için gerekli idi. Çünkü, İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgâl edilmesi, bölge halkına yapılan saldırı ve zulümler hakkında milletin aydınlatılmaması, millî varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı açıktan açığa herhangi bir tepki ve şikâyetin gösterilememesi, millî bir teşkilâtın kurulmasını zorunlu kılıyordu. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Kolordu Komutanlıklarına ve Konya'daki II. Ordu Müfettişliğine bizzat bir genelge göndererek karşı karşıya kalınan tehlikeyi anlatmış; *"büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbîâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi,"* ve her yörede millî teşkilat kurulmasını istemişti.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın, 28 Mayıs 1919 tarihli Havza Genelgesi'yle verdiği talimat üzerine İstanbul ve Anadolu'nun değişik yörelerinde işgâl ve işgâlcilere karşı gösteri ve toplantılar yapılmaya başlamıştı.

Havza Genelgesi etkisini göstermiş olacak ki; İşgâl güçleri telaşlanmış ve müfettişlik bölgesindeki hristiyanlara yönelik son günlerde oldukça kaygı verici haberler aldıklarını ve gereken bütün tedbirlerin alması gerektiğini belirtmişlerdir. Gereken önlemler alınmazsa bu durumdan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu tutulacağı tehdidini de savurmuşlardı. Harbiye Nezareti de 31 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildiren bir telgrafi göndermişti.

M. Kemal Paşa ise 3 Haziran 1919'da verdiği cevapta: *"Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve sonradan gelen mültecileri yıldınlığa düşürecek hiçbir olay geçmemiştir. Ne Sivas'ta ne de çevresinde kaygı verici herhangi bir durum yoktur. Herkes sükûnet içinde iş ve güçleriyle meşguldür... İzmir ve Manisa'nın işgâli ile ilgili acı haberler üzerine Müslüman halk tarafından yapılan ve Hristiyan azınlıklar hakkında hiçbir düşmanlık duygusu gütmeyen toplantılardan belki de bazılarının ürkümüş olması hatıra gelebilir.*

İtilâf devletleri milletimizin haklarına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça, millet de vatanın saldırıya uğrayıp parçalanmayacağından emin oldukça, Hristiyan azınlıkların korkuya kapılmalarına hiç bir sebep yoktur..." diye tavrını oldukça açık bir surette ortaya koymuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza'daki faaliyetleri gerek İstanbul hükümeti ve gerekse İşgâl Kuvvetlerinin düşüncelerinin değişmesine ve ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştı. Çok geçmeden de İşgâl güçlerinin İstanbul hükümetine baskıları artarak devam etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılmasını istemişlerdi.¹⁸

Konu, Osmanlı Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve Harbiye Nezareti, 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırılmıştı.¹⁹

Geri çağırılma yazısını alan Mustafa Kemal Paşa, 11 Haziran 1919'da kömür ve benzin yokluğundan dolayı dönüşünün gecikeceğini bildirmiş ve aynı yazıda *"çağırılma sebebinin lütfen açıklanmasını"* istemişti.²⁰ Kendisine verilen ilk cevapta, hükümetin aldığı karar gereğince geri çağırılmasının söz konusu olduğu bildirilmişti. Ancak aldığı bu cevaptan tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa, görevden alınışının gerçek nedenini öğrenmek için durumu yakın dostu olan Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya sormuştu. Cevat Paşa, verdiği cevapta; *"sizin gibi değerli bir*

¹⁷M. K. Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara 2005, s. 15 vd.

¹⁸Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 17

¹⁹Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 19; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Ankara 1991, s. 3

²⁰Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 20

komutanın faaliyetlerinin kamuoyu üzerinde iyi bir etki bırakmadığını ileri süren İngilizler, İstanbul'a çağrılmanızı istediler” demişti.²¹

Mustafa Kemal Paşa, bu durumda, yol ayrımına gelmişti. Ya, İstanbul'a geri dönecek ya da vatanın düşman işgâlinde kurtarılması için faaliyetlerine devam edecekti. Tabii, ikinci yolu seçti. 14 Haziran 1919'da Amasya'dan Padişah'a yolladığı bir yazı ile İstanbul'a gelmeyeceğini, buna zorlandığı takdirde istifa edeceğini, milletin istiklâline kavuşması, saltanatın ve hilafetin yok olmaktan kurtulması için Anadolu'da kalacağını bildirmişti.²²

1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan Amasya'ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da iç bölgelerdeki durumu yerinde görmek ve bir değerlendirme yapabilmek amacıyla Havza'dan ayrılmış ve Amasya'ya gelmişti. M. Kemal Paşa ve beraberindekiler, Cülûstepe denilen yerde Amasya'nın askerî ve sivil erkânın da katıldığı kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmışlardı. Oldukça kalabalık olan Karşılama heyetinde şu isimler yer almaktaydı:²³ Hacı Hafız Tevfik Efendi (Müftü), Mutasarrıf Vekili Mustafa Bey, Topcuzade Mustafa Bey (Belediye Reisi), Kadıalî Himmet Efendi, Cemil Cahit Bey (5. Kafkas Fırkası Ku.), Abdurrahman Kamil Efendi (Vaiz), Hoca Bahaeddin Efendi, Mevlevî Şeyh Cemalettin Efendi, Veysibeyzade Nafiz Bey, Kurtoğlu Hasan Bey, Ulemadan İbadizade Mehmet, Şirvani H. Mahmut Efendizade Mehmet, Şirvanizade Mehmet Efendi, Mecdizade Sabri Efendi, (Muallim), Mecdizade Ahmet, Eytam Müdürü Ali Efendi, Hacı Mahmutzade Mehmet Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Hafız Mustafa Efendi, Şirinazade Mahmut Efendi, Melekzade Süleyman Efendi, Kahvecizade Mehmet Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfizade Ragıp Efendi, Arpacızade Hürrem Bey, Topcuzade Hilmi Bey, Mehmet Ragıp Bey, Yumukzade Hamdi Efendi, Mumcuzade İsmail Hakkı Paşa, Yörgüçzade Rasim Efendi, Lütfî Bey (Türker), Komiser İsmail Bey, Komiser Muavini Osman Bey, Harputizade Hasan Efendi, Gazeteci Mehmet Sırrı Bey, Polis Cemalettin Efendi, Mehmet Ali Bey (Posta Telgraf Müdürü), Abdurrahman Rahmi (Telgrafçı), Jandarma Zabiti Ziya Bey, Harputizade Hasan, Eşraftan Topcuzade Münir, Hacı Alizade Ahmet, Payaslızade Yahya, Tüccardan Bicanzade Süleyman, Yumukosmanzade Hüsnü, Eşraftan Ilıcakların Halil, Şurutuzade Tevfik, Tiryakizade Tahsin, Hacı Osmanzade Halil, Çavuşluzade Ahmet, Temiz Alizade Mehmet, Kösüz Taşanzade Ahmet, Bosnalızade Halim, Yumukzade Ahmet Efendi.

Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi; karşılama esnasında; *“Amasya halkı müdafaa-i vatan, muhafaza-i din ve devlet yolunda mücâhede edenleri bağrına basmakla müftehir olacaktır.”* diyerek Amasya halkının Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmasına ve adeta ona bağlılık yemini etmelerine vesile olmuştu.

Cülûstepe; Çelebi Mehmet'in, Fetret devri sırasında padişahlığını ilân ettiği ve cülûs töreninin yapıldığı yerd. Mustafa Kemal'in burada karşılanması ve halk tarafından bu denli kabul görmesi, oldukça manidârdı. Burada, Amasya Müftüsü Hacı Hafız Tevfik Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben Amasya halkının duygu ve düşüncelerini aktardıktan sonra *“Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir. Gazânız mübârek olsun”* diyerek hükümet konağına kadar O'na eşlik etmişti. Cülûstepe'de yaşanan bu tarihî an, Amasya ve Amasyalıları adına bambaşka bir anlam ifade etmekteydi. Bu andan itibaren Amasya halkı, Millî Mücadeleyi kabul eden, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bağrına basan ilk şehir halkı olma özelliğini kazanmıştır.

²¹ Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Bugünkü Dille)*, (Bugünkü Dille Yayına Haz. Ali Sevim vd.), Ankara 2006, s. 35

²² Genelkurmay Başkanlığı, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 77, Belge:1685; Osman Özsoy, *Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası*, İstanbul 1999, s. 172 vd

²³ Hüseyin Menç, Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya, Olaylar-Belgeler-Portreler*, Amasya 2007, s.72

1.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Hükümet Konağında Yaptığı Konuşma

Amasyalılar büyük bir kalabalık halinde şehrin girişinden itibaren Mustafa Kemal ve IX. Ordu Müfettişlik erkânıyla beraber Hükümet Konağı'na kadar yürümüşlerdi. Ramazan ayı içinde bulunuluyor olması ve sıcak hava halkın coşkusu hiç de olumsuz yönde etkilememişti.

Geldiği günün akşamında iftar yemeğinden sonra idare lambalarıyla aydınlatılan Hükümet Konağı'nda Amasyalılara hitaben bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, kendisine gösterilen yakın ilgiye teşekkür etmiş ve şunları söylemişti:²⁴

"Aziz Amasyalılar!

Padişah ve hükümet itilaf devletlerinin elinde esir bir vaziyettedir. Memleket elden gitmek üzere, bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle iş birliği yapmaya geldim. Hep beraber aziz vatanımızı ve istiklalimizi kurtarmak için gayretlerimizle çalışmalıyız.

Efendiler!

İzmir'in daha sonra Manisa ve Aydın'ın işgali gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermektedir. İşgâl ve ilhâk gibi hadiseleri, asil milletimizin tamamen muhafazası için mitingler yaparak milli heyecanı çok canlı bir şekilde göstermek lazımdır. Tahammülü imkansız bu acıklı vaziyetin karşısında derhal bir teşkilat kurmak ve büyük devletlerin mümessillerine tesirli telgraflar çekmek lazımdır.

Amasyalılar!

Burası Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'tan doğusu Ermenistan'a katılıyor. Memleket, İngiliz Mandası altına giriyor. Tarihi büyük Türk milleti böyle bir esareti kabul edemez, milletimizin tarihi şerefi vardır.

Muhterem Amasyalılar!

Memleketin her tarafında ateşli çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerin gayreti ile garp memleketlerimiz de milli cepheler kuruldu. Cenupta Fransızlarla el birliği yapan Ermenilere karşı saldırmaya başladılar. Erzurum'da Ermenilere karşı mücadele başlamıştır. Amasyalılar; ... Ne duruyorsunuz, burada da mutlaka her türlü haklarımızı korumak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız.

Amasyalılar!

Düşmanların Samsun'dan yapacağı her hangi bir huruç (çıkartma) hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekerek vatanın en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz. Allah milletimize mağlubiyeti gösterirse bütün evlerimizi, mallarımızı ateşe vererek ve vatani bir harebaza çevirerek boş bir çöl halinde düşmana bırakacağız. Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim."

Günün ilerleyen saatlerinde Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ikamet edecekleri Saraydüzü kışlasına çıkılmış ve bütün heyecanı ile karşılama töreni bitmiş, herkes dağılmıştı. Paşa, Komiser Muavini Osman Çağan vasıtasıyla Amasya eski müftisi, Sultan Bayezid Camii Vaizi Abdurrahman Kamil (YETKİN) Efendi'ye Cuma va'zında söylemesini istediği hususları içeren bir not göndermiş ve va'zda o konulara temas etmesini ricâ etmişti.

²⁴Ahmet, Demiray, Resimli Amasya Tarihi, 1954, s. 136

Sultan Bayezid Camii Vaizi Abdurrahman Kamil Efendi, Cuma günü va'zında Mustafa Kemal Paşa'nın ricâsını yerine getirmiş ve bütün Amasyalıları mücâdeleye davet eden şu konuşmayı yapmıştı:

“Ey Ahalî!..

Milletin şeref ve haysiyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak icâb ederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lâzımdır. Artık, Padişah olsun, Halife olsun, ismi, ünvanı ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çâre-i halâs, halkın doğrudan doğruya hakimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak vatani kurtaracağız.” diyerek daha o tarihlerde, ileride gerçekleştirilecek olan mücâdelenin adını da koymuştu.²⁵

Sultan Bayezid Camii'nde va'zı dinleyen Mustafa Kemal Paşa, cami çıkışında etkili konuşmasından dolayı Abdurrahman Kamil Efendi'ye teşekkür etmiş, namazdan sonra da memleketin buhrandan kurtulması için dualar edilmişti.

1.1.2. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Amasya'da kaldığı günler içinde Mustafa Kemal Paşa, Havza'da yayınlanan genelge doğrultusunda her yerde olduğu gibi Amasya'da da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını istemişti.²⁶ Bunu bir emir kabul eden Amasyalılar; 14 Haziran 1919'da Amasya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve Amasya Müftüsü Hacı Hafız Tevfik Efendi'yi de cemiyet başkanlığına getirmişlerdi. Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri ise Amasya'nın seçkin simâlarından oluşmaktaydı. Bunlar; Miralay-zâde Hamdi Bey (Ankara'da Amasya Meb'usu) Veysi Bey-zâde Nâfiz Bey, Mumcu-zâde İsmail Hakkı Bey (Kitabet vazifesi uhdesindedir), Şirvânî Hacı Mahmud Efendi-zâde Mehmed Efendi, Mehmed Bey-zâde Lütfi Bey (Elyevm Amasya muhasebecisidir.) Topcu-zâde Hilmi Bey.²⁷

1.1.3. Amasya Tamîmi'nin Hazırlanması

Mustafa Kemal Paşa'nın bu günler zarfında icrâettiği en önemli iş, Nutuk'ta da ifade ettiği gibi yurt genelinde başlayan millî mücâdele hareketini millete mâletmek, millî birlik ve beraberliği sağlayacak bir kurulun oluşmasını sağlamak amacıyla yakın çevresini oluşturan arkadaşlarını Amasya'da toplayıp bir genelge hazırlamak olmuştur. Bunun için Ali Fuat (CEBESÖY) Paşa, Rauf (ORBAY) Bey ve Refet(BELE) Bey'i Amasya'ya çağırılmıştı. Konya'da bulunan II. Ordu müfettişi Cemal Paşa ile XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e de haber verilmişti. 18 Haziran 1919'da Edirne'de bulunan I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya bir telgraf çekilerek Anadolu ve Rumeli'deki millî kuruluşların birleştirilmesi gerektiği, bunun için Sivas'ta millî bir kongrenin toplanacağı ve temsilci olarak da Sivas'a iki kişinin yollanması istenmişti.

Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay ve Refet Bele 19 Haziran 1919'da Amasya'ya gelmiş, ertesi gün M. Kemal Paşa ile birlikte Millî Mücâdelenin programını belirleyecek hummalı bir çalışma başlatılmıştı. Cafer Tayyar Paşa'ya gönderilen metin esas alınarak 20-22 Haziran 1919 tarihleri arasında devam eden çalışmalar sonunda alınan kararlar, bir beyanname ile Türk Milletine duyurulmuştu. Amasya'da Saraydüzü Kışlası olarak bilinen ve V. Kafkas Fırkası'nın hizmet binası olarak kullanılan yerde, 22 Haziran'a kadar devam eden çalışmalara; 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Eski Bahriye Nazırı Rauf Bey ve III. Kolordu Komutanı Albay Refet Bele, Albay Arif

²⁵Ahmet, Demiray, age., s.136 vd.; Hüseyin Menç, age., s. 96 vd

²⁶Mehmet Evsile, “Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/40, (Mart 1998), Ankara 1998, s. 75 vd.

²⁷Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu:2-4, Dosya:14/2, Fihrist:112/Defter

(Ayıcı) Bey, Albay Selahaddin Bey, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Albay Kâzım Dirik katılmıştı.

Çalışmalar sonrasında kaleme alınan ve katılanlarca da imza altına alınan tarihî metin, Amasya Tamîmi adıyla 21-22 Haziran gecesi yurt genelindeki mülkî ve askerî makamlara bildirildi.²⁸

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Erzurum'da toplanacak kongre için 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılarak Tokat'a doğru hareket etmişlerdi.

2. ATATÜRK'ÜN AMASYA'YA İKİNCİ GELİŞLERİ

Atatürk'ün Amasya'ya ikinci gelişi, Amasya Mülâkatı ve Amasya Protokollerinin imzalanmasıyla yakından ilgilidir.

Bilindiği gibi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar, bu kararların ülke genelinde yarattığı akisler, İstanbul'u karıştırmıştı. Yaşanan gelişmeler karşısında Damat Ferit Paşa hükümeti de itibarını büyük ölçüde yitirmiş ve daha fazla direnemeyerek Sivas Kongresi'nden sonraki günler içinde 2 Ekim 1919'da istifa etmişti.

Padişah Vahdettin, Damat Ferit Paşa yerine Tevfik Paşa'yı sadrazamlığı getirmek istediye de O'nun bu görevi kabul etmemesi nedeniyle kısa süreli bir hükümet buhranı yaşanmıştı. Sonuçta, sadaret görevi Ali Rıza Paşa'ya verilmiş ve bu şekilde yeni hükümet kurulabilmişti. Yeni hükümet; Mustafa Kemal Paşa ile Hey'et-i Temsiliye'ye karşı daha ılımlı ve İstanbul-Anadolu ilişkilerini güçlendirecek isimlerden oluşturulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Ekim 1919'da Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya hitaben çektiği telgrafta; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşan millî teşkilâta saygılı olması şartıyla kendilerine yardımda bulunabileceklerini bildirmişti. Tabii ki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Hey'et-i Temsiliye adına hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın yeni hükümetten yerine getirilmesini talep ettiği bazı şartlar vardı. O dönem için hayati önem taşıyan şartlar şunlardı:

1-Yeni Hükümet, Millî Meclisin açılışına kadar milletin kaderini belirleyecek herhangi bir yükümlülük altına girmemelidir.

2-Bariş konferansına gitmesi için seçilecek temsilciler, millî dâvâyı gerçekten kavramış ve milletin güvenini kazanmış bilgili ve yetenekli kimselerden seçilmelidir.

Yukarıda sıralanan taleplere cevap olacak şekilde 5 Ekim 1919'da imzasız; fakat Sadrazam tarafından gönderildiği söylenen bir telgraf alan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için atılacak adımların neler olduğunu şu şekilde sıralanmıştı:

1-Millî Mücadele'ye tavır alan asker ve sivil yöneticilerin görevden alınıp cezalandırılmaları,

2-Seçimlerin yapılması, Meclis-i Mebusân'ın açılması,

3-Bariş konferansına gidecek kişilerin belirlenmesi,

4-Millî Mücadeleye katılmış veya desteklemiş olanlar aleyhine başlatılmış olan kovuşturma ve baskılara son verilmesi.

Söz konusu telgrafın İstanbul'a ulaşmasından sonra Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve gazeteci Yunus Nadi Bey; İstanbul Hükümeti ile Hey'et-i Temsiliye arasında uzlaşma sağlayabilmek

²⁸M. K. Atatürk, *age.*, s. 21 vd.

amacıyla bir dizi girişimde bulunmuşlardı. İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Hey'et-i Temsiliye de İstanbul-Anadolu arasındaki resmî haberleşmelere koyulmuş olan yasağı kaldırmış ve önemli bir adım atmıştı. Taraflar, yapılan müzakereler sonrasında yüz yüze görüşüp anlaşmanın yollarını aramışlardı.

Cemal Paşa, görüşmeler için Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirdiklerini ve görüşme yeri olarak da Paşa'nın deniz yoluyla ulaşabileceği bir yer olması gerektiğini dile getirmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları da 10 Ekim 1919 tarihli Hey'et-i Temsiliye toplantısında buluşma yeri olarak Amasya'yı belirlemişlerdi. Amasya, bu tarihi görüşmelere ev sahipliği yapacaktı.²⁹

2.1. Salih Paşa-Mustafa Kemal Paşa Buluşması

1919 Ekim'i başında yaşanan bu gelişmelerin ardından Bahriye Nazırı Salih Paşa, 15 Ekim 1919'da İstanbul'dan hareket etmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin direktifleri doğrultusunda güzergâh boyunca uğradığı bütün iskelelerde parlak törenlerle karşılanmıştı. Amasya cihetinde de 5. Fırka Kumandanı Mehmet Arif Bey, Salih Paşa'yı Kavak'a giderek orada karşılamış ve Amasya'ya kadar kendilerine refakat etmişti.³⁰

M. Kemal Paşa da Hüseyin Rauf Orbay ve Bekir Sami (KUNDUH) ile birlikte 16 Ekim 1919'da Sivas'tan hareket etmiş, Amasya'ya gelmişti.³¹ Amasya Halkı, 19 Ekim 1919'da Tokat Caddesi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamıştı. Helvacı Mevkiinde "münci-i millet" Mustafa Kemal Paşa'yı kalabalık bir halk kitlesi karşılamıştı. Şevkat-i İslâmiye Yurdu'nda yetişen 12 yaşında Yusuf isimli yetim bir çocuk, orada bulunanlar adına yaptığı bir konuşma ile herkesi heyecanlandırmıştı. Yusuf, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilere şöyle seslenmişti:³²

"Paşam! Hoş geldiniz..

İşte, hükümetin bâni-i sânisî Sultan Mehmed'in kuvvet aldığı yer!...

İşte, Fatih'in torunu, Bayezid'in oğlu Yavuz Sultan Selim'in doğduğu yer!...

İşte, sizi karşılayan ve sizinle beraber olan yer, Amasya...

Paşam!...İstanbul Hükümetinin vermiş olduğu üniformaları, yıldızlı kordonları attınız!....Fakat, onların yerine mazlum milletin müsmin olan iffet ve namusunu taktınız!...

Binler yaşa, binler yaşa!

Milletini düşünen Paşa!..."

2.2. Amasya Mülâkatı ve Protokollerin Hazırlanması

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Cemil Cahit(TOYDEMİR)Bey'in evinde misafir olmuşlar ve ertesi gün yani 20 Ekim 1919 Çarşamba günü taraflar arasında başlayan görüşmeler, 22 Ekim 1919'da sona ermişti. Üç gün süren görüşmeler sonucunda ikişer nüsha olmak üzere üçü açık ve imzalı, ikisi de imzasız ve gizli olmak üzere beş protokol düzenlenmişti. İlk üç protokol, taraflarca imza altına alınmış; fakat son iki protokol gizli sayılarak imzalanmamıştı.³³ Amasya Görüşmelerinde alınan kararlar ilgili askerî ve sivil makamlara da duyurulmuştu.

²⁹Rauf Orbay, age. I, s.280 vd.; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, Ankara 1959, s. 56

³⁰Mehmed Arif, *Mücâhedât-ı Milliye Hatıratı(Anadolu İnkılâbı) (1335 (1919) - 1339 (1923)*, İstanbul 1340; Hüseyin Menç, age.,s.223

³¹Hüseyin Rauf Orbay da hatıralarında; "Bu karar gereğince Salih Paşa, maiyetindekilerle beraber İstanbul'dan yola çıkınca, Mustafa kemal paşa ile ben de Sivas'tan hareketle Ekim'in 19. Günü akşamı, Amasya'da Tümen Kumandanı Cemil Cahit Beyin evinde buluştuk. Ertesi günü de müzakerelere başladık..." diye bahsetmektedir. Bkz., H. R. Orbay, age., s. 283

³²*Emel Gazetesi*, 14 Eylül 1338'den aktaran Hüseyin Menç, age.,s.223 vd.

³³M. K. Atatürk, age., s. 167

İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa'nın Hey'et-i Temsiliye delegesi Kara Vasıf Bey ile birlikte İstanbul'a dönmesi üzerine Mustafa Kemal ve beraberindekiler de Millî Mücadele'nin karargâhı Sivas'a geri dönmüşlerdi.

Amasya, bir kez daha tarihi bir olaya şahitlik etmişti.

3. ATATÜRK'ÜN AMASYA'YA ÜÇÜNCÜ GELİŞLERİ

Millî Mücadele yıllarının en zor, en hareketli günlerinde Amasya'ya gelen ve Millî Mücadele Tarihine Amasya adını damgalayan Atatürk'ün, Cumhuriyetin ilanından sonra yolu Amasya'ya düşmüş, Amasyalılarla kucaklaşmıştır.

3.1. Atatürk'ün Şehre Girişi

Atatürk'ün üçüncü defa Amasya'ya gelişi 1924 Eylül'ünde "Sonbahar Gezisi" diye bilinen uzun yurt gezileri kapsamında gerçekleşmiştir.

Sonbahar Gezileri, farklı amaçlarla gerçekleştirilmesi arzu edilen bir yurt gezisiydi. Gezinin bir bölümünün tamamlanmasından sonra Erzurum-Kars ve çevresini ciddi bir şekilde sarsan deprem haberi ulaşmış ve gezinin bundan sonraki seyri değişmiştir. Deprem haberini Trabzon'da alan ve depremin yarattığı hasar hakkında gerekli bilgileri edinen Mustafa Kemal Paşa en kısa süre içinde deprem-zedelerle birlikte olmak istediğini Erzurum ve Kars'taki yetkililere bildirmiş, yolculuk hazırlıklarına başlamıştı. Fakat, Trabzon-Erzurum yolu kapalı olduğundan güzergâhı değiştirmek zorunda kalmıştı. Trabzon'dan Karadeniz sahil yolunu takip ederek Giresun, Ordu ve Samsun'a kadar Hamidiye Krovözörü ile gitmek, daha sonra ise kara yolunu takip ederek deprem bölgesine ulaşmak düşünülmüştü.

Nitekim, 24 Eylül 1924 Çarşamba günü saat 10:00'da Samsun'dan otomobillerle Havza'ya oradan da eşi Latife Hanım ve erkânıyla birlikte akşam saat 19:30 civarında, beş yıl aradan sonra tekrar Amasya'ya gelmiştir. Deprem nedeniyle, güzergâh boyunca yer alan şehir ve kasabalara gönderilen emir ve tamimlerde karşılama törenleri ve eğlenceler düzenlenmemesi belirtilmesine karşın coşku ve büyük bir sevgi seli ile karşılamalar yapılmıştı.

Reis-i Cumhur Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyâhatleri adlı eserde konumuz ile ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Eserde; "Reis-i Cumhur Hazretleri, Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi ve maiyetleri erkânı ile bu sabah saat onda otomobillerle Samsun'dan mufarekât buyurdular. Samsun'da bulunan berri ve bahri kıtaat-ı askeriye Gazi Hazretlerini selamladı. Samsun ahalisi heyecan ve tehalükle sokaklara döküldü şehrin mahrecinde toplanarak büyük misafiri hararetle tezahürat ile teşyî etti. Samsun belediye heyeti ve valisi Amasya'ya kadar Reis-i Cumhur Hazretlerine refakat eylediler.

Yol boyunda gösterilen tezahürat-ı ihtiramkârane gayr-ı kabili ifadedir. Kavak'ta, Havza'da ve bütün güzergâhta şehirliler ve köylüler istikbale çıkmışlardı. Gazi Hazretleri nerede tevakkuf etse kurbanlar kesiliyor, izharı sürur olunuyordu. Her tarafta bayraklar asılmış, Merzifon, Vezirköprü gibi yakın kazalar ve köylerden halk heyetleri arz-ı tazimat için güzergâha şitap etmişlerdi.

Havza'ya gelmeden Reis-i Cumhur Hazretleri, Samsun-Sivas hattı inşaatını görmüşler Havza'da bilhassa muhacirinin ahvaliyle alakadar olarak iskân ve işlerinin tanzim ve ıslahı için bazı emirler vermişlerdir. Akşam karanlığında Amasya görüldü. Şehrin minarelerinde kandiller yıkılmış, bütün sokaklar, caddeler tenvir edilmişti. Ta uzaktan Amasya valisi, kolordu kumandanı ve Amasya halkını temsil eden heyetler Gazi Hazretlerini hürmet ve muhabbetle karşıladılar. Amasya medhalinde ahali tarafından heyecanlı tezahürat yapıldı, toplar atıldı. Bütün gece muhteşem fener alaylarıyla halk ve mektep talebeleri nümayişlerde bulundular.

Milli mücadele tarihinin ilk sahifelerine ismini kaydettiren Amasya, beş sene evvel gördüğü ve tanıştığı halaskarın teşrifine emsalsiz bir sürur ile tes'id etti.” denilerek Samsun-Amasya arasındaki kasaba ve köy ahalisinin Mustafa Kemal Paşayı nasıl bir telaş ve sevinç içinde karşıladığı açık bir şekilde ifade edilmiştir.³⁴ Amasya ahalisinin sevinç ve coşkusu da yukarıda anlatılan kasaba ve köy ahaliyelerinden farklı değildir. Amasya ahalisi, unutamayacağı bir güne hazırlanmıştı. 24 Eylül 1924 Çarşamba günü akşam, şehrin minarelerine kandiller asılmış, bütün cadde ve sokaklar aydınlatılmış, Gâzi Paşa'yı beklenmeye başlamıştı.

Amasya Valiliği bir karşılama heyeti oluşturarak Cülûs Tepe mevkiinde hazırlıklara başlamış, girişte büyük bir zafer takı kurulmuş ve bölgede radyum lambalarıyla aydınlatma yapılmıştır. Şehirdeki câmilerin minareleri ışıktandırılmış ve bu arada Sultan Bayezid Câmii minareleri arasına iri harflerle *“Hoş Geldiniz Gâzi Halâşkârımız”* yazılı bir mahya asılmıştı.³⁵

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Cülûs Tepe'ye geldiklerinde Vali Ahmet Hilmi Bey ve Belediye Reisi Veysibey-zâde Sıtkı Bey birlikte *“Hoş Geldin Paşam!”* diyerek tazimde bulunmuşlardı. Kuşköprü başında da Amasyalı hanımlar tarafından Lâife Hanım'a *“hoş geldiniz”* denilerek çiçekler verilmişti.³⁶

3.2. Atatürk'ün Şerefine Belediye'de Verilen Akşam Yemeği

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, ahalinin coşkun sevgi seli arasında Belediye Binası'na gelmişlerdi.³⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'yı teşrifleri münasebetiyle Kaleden toplar atılmış ve hazır bulunanlarla birlikte Belediye'de bir akşam yemeği verilmiştir. Ziyâfete, Amasya Musiki Cemiyeti saz grubu da eşlik etmiş, Girift-zen Asım Bey idaresinde müzik icra edilmişti.

Ziyafetten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa uzunca bir teşekkür konuşması yapmış ve hatırladığı bazı hatıralarını nakletmiştir.³⁸ Konuşmasında;

“Muhterem Efendiler;

Benim için, memleket için, inkılap için çok mühim günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum. Bu şehrin muhterem ahalisi gecenin zulmetine rağmen beni uzaklardan çok parlak, pek hararetili samimi tezahüratla karşıladılar. Bu dakikada halkın kıymetli mümessilleriyle, mensuplarıyla bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyâtım, efkârım o kadar çok, o kadar heyecan halindedir ki, bunları ifade ve izah için beşeri lisani gayri kâfi görüyorum. Biliyorsunuz ki, kalbden kalbe yol vardır. Benim bu dakikada bütün tahassüslerimi en vazih bir surette kendi kalplerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz. Yalnız Amasya'da geçirdiğim iki hatırayı ihyâ etmeden geçemeyeceğim. Biri el-yevm müftünüz bulunan Kamil Efendi Hazretlerine aittir.

Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyet-i hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş vardı. Dimağlar adeta durgun bir halde idi. Ben burada birçok zevatla beraber Kamil Efendi Hazretleriyle de görüştim. Efendi Hazretleri bana itimad ettiler ve derhal teşebbü aldılar. Aldıkları teşebbüs, bir Cuma günü, şimdi ismini hatırlayamayacağım bir cami-i şerifte, hakikati halka izah etmiş olmasıdır. Efendi hazretleri halka dediler ki: “Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu

³⁴Reis-i Cumhur Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyâhatleri, s.111 vd.

³⁵Mehmet Önder, age., s.43.

³⁶Ahmet Demiray, age., s.149 vd.; Açıksoz Gazetesi, 25 Eylül (1340) 1924

³⁷Ertuğrul Zekâi Ökte, age., s.291; Hüseyin Menç, age., s.516 vd.

³⁸Hakimiyet-i Millîye Gazetesi, 26 Eylül 1924; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara, 1997, s. 208 vd.; Ahmet Demiray, age., s.150 vd

felaketten kurtulmak, icab ederse vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Bu noktada büyük milletin azim ile iman ile beraber çalışması lâzımdır ve ilâve ettiler ki, artık Padişah olsun, halife olsun isim ve unvanı her ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne care-i halâs halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve irâdesini kullanmasıdır.” İşte Efendi Hazretlerinin bu mürşidâne vuku bulan va’z ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bunun içindir ki, Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yadediyorum. Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder...

İkinci hatıram şudur:

Bilirsiniz ki, yeni Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti teessüs etmezden evvel birçok kimseler büyük ecdadımızın sırtlarına yüklenerek muhtelif devletler, muhtelif hükümetler teşkil ettiler. Bunlar hiçbir vakit milletin mevcudiyetini tanımamışlar ve ona hürmet etmemişlerdir. Milletin maddi ve manevi bütün mevcudiyeti, her şeyi, kendi şahsî makam ve menfaatlerinden ibaretti. Kendi mevkileri için milleti, memleketi fedâ etmekte asla tereddüt etmezlerdi. Çok vesileler, bilhassa en son hadiseler bunu ispat etmiştir.

Efendiler, milletin mevcudiyetini zül adledenler, kendilerinin Allah'ın gölgesi olduğunu iddia gafletinde, cüretinde, sahtekarlığında bulunanlar, en nihayet bu mukaddes varlığa ilk defa bu şehirde hürmete mecbur olmuşlardır. Bu noktayı izah etmek için bir iki kelime ilave edeyim. Cümleliz hatırlarsınız ki, Sivas Kongresi'nde milletin iradesini temsil etmek üzere bir hey'et teşekkül etmiş idi. Ben o heyetin rivasetinde idim. Demin izah ettiğim makam sahiplerinin bir murahhası(Bahriye Nazırı Salih Paşa), millet mümessilleriyle karşı karşıya gelmeği kabul ederek İstanbul'dan Amasya'ya gelmişlerdi. Ben milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını esas olarak ihtiva eden bir itilafnâme'yi o murahhasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya İnkılap ve Cumhuriyet tarihinde ehemmiyetini daima muhafaza edecek bir mevkii ihrâz eylemiştir.

Efendiler beş sene sonra Amasya'da geçirmekte olduğum bu dakikaların bence çok kıymetli olduğunu beyan etmekle iktifa ediyorum.”

Gece yarısına kadar Türk Ocağı önünde sazlı-sözlü eğlenceler tertip edilmiş, Şefkat-i İslâmiye talebeleri fener alayı ekibi tarafından da gösteriler yapılmıştır.

Ertesi gün yani 25 Eylül 1924 sabahı saat 10:00'da M.Kemal Paşa ve eşi belediye binası önünde bekleyen kabileyle birlikte halkın coşkun tezahüratı arasında Tokat'a hareket etmişlerdir.

4.ATATÜRK'ÜN AMASYA'YA DÖRDÜNCÜ GELİŞLERİ

M.Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilanından sonra Amasya'yı ikinci kez 18 Eylül 1928 tarihinde ziyaret etmişti. Başta da belirtildiği gibi diğerlerinden apayrı bir önem taşımaktaydı. Atatürk'ün İstanbul, Tekirdağ, Bursa, Çanakkale ve Karadeniz üzerinden Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi içine alan ve 1928 yılı sonbaharında yaptığı bu gezinin, Türk Alfabesinin tanıtımı ve yeni harflerin halkla paylaşılmasından başka bir amacı yoktu. Tek isteği, kısa süre içinde halkın yeni alfabeyi benimsemesi ve kavrayarak okuyup yazmasını öğrenmesi idi.Gazi paşa'nın bu gezisi yaklaşık üçbuçuk ay sürmüş ve “Yazı dersi Gezisi” olarak değerlendirilmiştir.³⁹

4.1.M.Kemal Paşa'nın Samsun'dan Amasya'ya Gelişleri

18 Eylül 1928 Salı günü sabah saat 09:00'da Samsun'dan ayrılıp demiryolu güzergâhıyla Ladik, Havza ve Hacı Bayram üzerinden Amasya'ya doğru yola çıkmışlardı. Hakimiyet-i Millîye Gazetesi, haberi; “Büyük Re'is-i Cumhuremiz ve Başvekilimiz dün Samsun'dan Hareketle

³⁹Ertuğrul Zekâi Ökte, age., s.470 vd.

Vatandaşlarının Coşkun ve Candan Tezâhürâtı Arasında Amasya'ya Geldiler, Amasya'da Kısaca Tevakküfden Sonra Turhal İstikâmetinde Seyâhatlerine Devam Buyurdular", "Gâzi Hazretleri Dün Amasya'da birkaç Saat Kaldılar ve Halkı Yeni Harflerden İmtihân Etdikden Sonra Tokat'a Hareket Ettiler" manşetleriye duyururken, Amasya'daki kısa temas ve incelemeleriyle ilgili bilgiler de vermişti. Samsun-Amasya arasında yer alan ara istasyonlarda toplaşan yöre ahalisiyle de görüşerek onların dertlerini dinleyen Gâzi Paşa, öğle yemeğini Havza'da yemiş, Hacı Bayram İstasyonu'nda kendilerini karşılamaya gelen Amasya Valisi başkanlığındaki heyetle beraber Amasya'ya hareket etmişlerdi. Kafile saat 16:00'da Amasya'ya ulaşmıştı. Amasya'da büyük bir karşılama proramı hazırlanmıştı. Amasya ahalisi, öğrenciler, askeri birlikler istasyondaki yerlerini almışlardı. Amasya Yatı Mektebi izcileri, Spor kulübü, kız ve erkek okul öğrencileri üniformalarıyla karşılama programındaki yerlerini almışlardı.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Başbakan İsmet (İNÖNÜ) ve İçişleri Bakanı Şükrü (KAYA) olduğu halde trenden inip karşılayanları selamlamış ve daha sonra kendileri için tahsis edilen binaya geçmişlerdir. Kısa bir dinlentienden sonra Halkevi'nde başta Amasya Valisi Mehmet Faik (ÜSTÜN) Bey ve Belediye Reisi Arpacı-zâde Hürrem Bey olmak üzere askerî ve mülkî erkân, memur ve öğrenciler ile halktan birçok kişi kara tahta karşısına geçip, yeni harflerle okuyup yazabilme yeteneklerini sergilemişler ve Atatürk'ün huzurunda imtihana tabi tutulmuşlardır.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, birkaç saat kaldıktan sonra trenle Turhal'a doğru yola çıkarak Amasya'dan ayrılmışlardır.⁴²

5. ATATÜRK'ÜN AMASYA'YA BEŞİNCİ GELİŞLERİ

Bilindiği gibi 1929 yılı Türkiye ve diğer ülkeler için oldukça sıkıntılı geçen bir yıldır. Amerika'da başlayan ekonomik krizin etkisi, dünyanın hemen her bölgesinde çok kısa bir zamanda kendisini hissettirmişti. Tabii, bu durumdan Avrupa ve genç Cumhuriyetimizin etkilenmemesi imkânsızdı. Atatürk, ekonomik krizin ülkede yarattığı olumsuz koşulları yerinde gözlemlemek amacıyla 1930 yılı içinde farklı yöreleri içine alacak şekilde geniş çaplı yurt gezilerine çıkma kararı aldı. Fakat, Amasya'yı da kapsayan bu gezinin en önemli nedeni, ekonomik krizin etkilerini gözlemlemek ve halkın ekonomik sıkıntılarına çareler aramak gibi önemli mülâhazalar yanında ülkede yaşanan siyasal çalkantıların da izlerini yerinde gözlemlemektir. Zirâ, bu tarihlerde ülkedeki muhalefetin çok partili hayata geçişin en önemli temsilcisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkasına olan ilgisi⁴³ ve Partinin 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmek zorunda kalması sonucunda ortaya çıkan toplumsal sıkıntıları yerinde görmektir.

Gâzi Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumu yakından görmek, halkla bütünleşmek amacıyla 26 Şubat-13 Mart 1930 tarihleri arasında İzmir ve Antalya Gezisi, 9 Haziran-20 Eylül tarihleri arasında İstanbul ve 17 Kasım 1930-6 Ocak 1931 tarihleri arasında ise birçok şehir ve kasabayı içine alan Tetkik gezilerine çıkmıştır. Bu gezi programı kapsamında Tokat ve Turhal üzerinden 22 Kasım 1930'da Amasya'ya gelmiştir.

5.1. Atatürk'ün Turhal Üzerinden Amasya'ya Girişi

Gâzi Paşa, Amasya'yı son olarak 22 Kasım 1930'da ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Amasya halkı için de çok önemlidir. Zirâ, büyük kurtarıcılarını son kez görmüş olacaktı.

⁴⁰Hakimiyeti Millîye Gazetesi, 19 Eylül 1928; Akşam Gazetesi, 18 Eylül 1928; Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1928; Cumhuriyet Gazetesi, 18-19 Eylül 1928

⁴¹Hüseyin Menç, age., s.522 vd.

⁴²Mehmet Önder, age., s.43; Ertuğrul Zekâi Ökte, age., 523

⁴³Ahmet Hamdi Başer, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara, 1981, s. 21

22 Kasım sabahı Gâzi Paşa ve beraberindekiler, saat 10:30'da özel otomobillerle Tokat'tan Turhal'a gelmişlerdi. Halkın tezahüratı arasında Turhal İstasyonu'nda karşılandılar. Amasya Karşılama heyeti de Turhal'a gitmiş ve Gâzi Paşa'yı Turhal'da karşılamışlardı. Karşılama heyetinde, Amasya Valisi Kadri (ÜÇÖK) Bey, Amasya Milletvekilleri; Nafiz Bey, İsmail Hakkı Bey ve Ahmet Esat Bey, Amasya Belediye Reisi Hürrem Bey, Kolordu Kumandanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi vardı. Gâzi Paşa ve beraberindekiler ile Amasya'dan gelen karşılama heyeti içinde yer alan zevat, Amasya'dan getirilen özel tren ile Amasya'ya hareket etmiş ve saat 12:30'da Amasya'ya ulaşmışlardı. Dönemin ulusal basını da bu geziyi yakından takip etmişti. Anadolu Ajansının yurt genelinde servis ettiği haberde; *"Re'is-i cumhur Hazretleri saat on buçukta Turhal'a gelmişler ve hususi trenle Amasya'ya hareket buyurmuşlardır. Amasya'dan gelen Vali, Meb'uslar ve belediye reisi ve kolordu kumandanı Turhal'da Re'is-i cumhur Hazretlerini selamlamışlardır. Tren saat 12.30'da Amasya'ya muvassalat etmiş ve istasyonda biriken binlerce halk Re'is-i cumhur Hazretlerini alkışlamışlardır."* diyerek; Gâzi Paşa'nın Amasya yolculuğu hakkında bilgi vermiştir.⁴⁴

Gâzi Paşa, bu kısa yolculukta Turhal-Amasya arasındaki demiryolu hattını tecrübe etme imkânını da bulmuştu. Amasya'daki karşılama programı doğrultusunda Halk, istasyonu hınca hınç doldurmuştu. Samsun'dan gelen misafirler de vardı. Samsun Valisi Kazım Paşa, Gâzi Paşa'yı Samsun'a kadar refakat edecek heyetle birlikte Amasya'ya gelmişti.

Özel trenle Amasya istasyonuna gelen Cumhurbaşkanı M.Kemal Paşa ve beraberindekiler, Samsun Valisi ve Amasya halkı tarafından çok sıcak ve samimi bir şekilde karşılanmışlardı.⁴⁵ Cumhurbaşkanı Gâzi M.Kemal Paşa'nın beraberinde; Ser-yâver Rusuhî Bey, Özel Kalem Müdürü (Kalem-i Mahsus Müdürü) Hasan Rıza(SOYAK), Cumhurbaşkanlığı Yaverleri, İçişleri(Dâhiliye Vekili) Bakanı Şükrü (KAYA), Dahiliye Vekâleti Kalem-i Mahsus Müdürü Ekrem Bey, Sıhhiye Vekâleti Müsteşarı Hüsameddin Bey bulunuyordu. Uzman ve müşavirler heyeti dışında Kılıç Ali, Salih (Bozok), Recep (PEKER), Cevat Abbas(GÜRER), Falih Rıfkı(ATAY), Recep Zühtü(SOYAK), Reşit Galip, Ruşen Eşref(ÜNAYDIN) ve Mehmet Şevket Bey'den oluşan seçkin bir heyet de yer almıştı.

M.Kemal Paşa ve beraberindeki misafirler, kendileri için hazırlanan otomobillerle Amasya Belediye binasına gitmişler, burada çeşitli heyetleri kabul ederek görüşmüşlerdir. Kendileri onuruna verilen öğle yemeğinin ardından, Saraydüzü mevkiinde bulunan Amasya Orta Mektebi'ni ziyarete gitmişlerdir. Pir İlyas Türbesinin arkasında bulunan Orta Mektep binasına girerken okul kapısının sağındaki bayrak direğine Cumhurbaşkanlığı forsu çekilmişti. Atatürk, öğretmen ve öğrenci topluluğunun alkışları arasında okul bahçesine girdiler.⁴⁶

5.2. Atatürk'ün Amasya Orta Mektebinde Yaptığı İncelemeler

Belediye binasında onuruna verilen yemeğin ardından Gâzi'nin programında; Amasya Orta Mektebini ziyaret vardı. Orta Mektep Binasına girerken okul kapısının yanında bulunan bayrak direğine Cumhurbaşkanlığı Forsu çekilmişti. Öğretmen ve öğrenci topluluğunun alkışları arasında okulun bahçesine girdiler. M.Kemal Paşa, okulu gezmiş ve okul müdürlüğü tarafından oluşturulan okul müzesini gezmiş, müzede yer alan ve Amasya'daki mezarlıklardan toplanan

⁴⁴Vakit Gazetesi, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930

⁴⁵Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 24Teşri-i sâni(Kasım) 1930; Son Posta Gazetesi, 24 Teşrin-i sani(Kasım) 1930; Sivas Gazetesi, 24 İkinci Teşrin(Kasım) 1930

⁴⁶Ahmet Demiray, age., s.151 vd; Hüseyin Menç, age., s.531 Mehmet Önder, age., s.43 vd.; Ertuğrul Zekâi Ökte, age., s.669 vd.

kafataslarını inceleyip bilgiler almıştı.⁴⁷ Sınıflarda yaptığı incelemeler sırasında öğrencilere çeşitli sorular sormuş, aldığı cevaplardan memnun kalmıştı.

Gâzi Paşa'nın Amasya'daki okul teftişi veya ziyareti ulusal basında da yer almış, Hakimiyet-i Millîye, Vakit ve Cumhuriyet Gazetelerinde; *"Gâzi Hazretleri, birinci sınıf öğrencilerinden kaldırdığı bir çocuğa sorduğu sorularla öğrencinin verdiği cevapları düzelterek verdiği bilgi, bilhassa Türk Tarihi ile Anadolu'ya, El-cezire ve Mısır'a gelen ilk Türklerin eski çağlar ve medeniyetleri ve kökleri hakkında çok canlı bir ders oldu. Re'is- i cumhur Hazretleri okulun müzesinde Amasya mezarlıklarından getirilmiş eski ve yeni insan kafası ile ilgilenerek bunlar hakkında okul müdüründen bilgi aldı."* denilerek teferruatıyla bilgiler verilmiştir.⁴⁸

Gâzi Paşa, Ortaokul ziyaretinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkasını ziyaret etmiş, burada Fırka mensuplarını ve Amasya halkından talebi olanları kabul ederek, memleket işleri hakkında uzun müddet sohbet etmişler ve muhataplarını bilgilendirmişlerdir.

Halkın ekonomik sıkıntılarını da dinleyen Cumhurbaşkanı, Amasya'da o dönemde meydana gelen fare istilası ve traktör alımı konularıyla ilgili olarak Başvekalet'e bir telgraf göndermiştir. İlgili telgrafta; *"Amasya'da, Tokat'ın Kazan Ovası'nda, Havza'da fare istilası yüzünden ekin pek fena olmuştur. Bütün fare mıntıklarında esaslı mücadele lüzumu anlaşıyor. Bazı yerlere arsenik yollanmış; fakat bazılarında gönderilmemiştir. Mesela, Amasya; Vekâletten ilaç istediği halde buraya gönderilmemiştir. Amasya ve Havza'da traktör muamelesinin tacili...."* denilmek suretiyle ilgililerin sorunlarıyla ilgilenilmesini ve çözümlenmesini istemiştir.⁴⁹

5.3. Atatürk'ün Amasya'dan Ayrılışı

18 Kasım 1930'da Kayseri'den başlattığı gezi ile 22 Kasım 1930 Cumartesi günü Amasya'ya gelen Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa, şehirde yaptığı önemli incelemelerin ardından saat 17.00'da demiryolu güzerhanı kullanarak, Amasya İstasyonu'ndan Samsun'a hareket etmişlerdi. Atatürk'e Samsun seyahatinde refakat etmek üzere beraberinde bulunan zevâtlarla birlikte Samsun Valisi Kazım Paşa ve heyeti de katılmıştır.

Atatürk'ün Amasya'dan Samsun'a gidişi ile ilgili haber, Anadolu Ajansından alınan bilgilerle bir sonraki günün yerel ve ulusal gazetelerine de yansımış, manşetten verilmiştir. Vakit Gazetesi; *"... Bu akşam Samsun'a hareket buyuracaklar ve orada en az iki gün kalacaklardır. Samsun'da kendi evlerinde ikamet buyuracaklardır. Samsun Valisi Kazım Paşa Gazi Hazretlerini Amasya'da karşılamışlardır."*, *"Gazi Hz.Dün akşam Amasya'dan Samsun'a hareket buyurdular"* şeklinde verirken Cumhuriyet Gazetesi de *"Gazi Hz.Dün Gece Coşkun Tezahürat Arasında Samsun'a Muvasalat Ettiler"*, *"Re'is-i cumhur Hazretlerinin Seyahatleri, Reisicumhur Hz. Dün Tokat'dan Amasya'ya Gelmişler ve Akşam Buradan Hareket Ederek Havza Tarikile saat 21'de Samsun'a Teşrif Buyurmuşlardır."* diye haber yapmıştır.⁵⁰

⁴⁷H. Menç, age., s. 531 vd; Orhan Topçuoğlu, *Atatürk Günlüğü I*, Ankara1984, s.24 vd.; Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk ve Eğitim*, Ankara, 1988, s.812.

⁴⁸*Vakit Gazetesi*, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930; *Hakimiyet-i Millîye Gazetesi*, 24Teşri-i sâni(Kasım) 1930; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930

⁴⁹Gürbüz Tüfekçi, age., s.55-56.

⁵⁰*Vakit Gazetesi*, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930; *Hakimiyet-i Millîye Gazetesi*, 24Teşri-i sâni(Kasım) 1930; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930

KAYNAKÇA

1.ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu:2-4, Dosya:14/2, Fihrist:112/Defter

2.TETKİK ESERLER ve MAKALELER

Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Bugünkü Dille)**, (Bugünkü Dille Yayına Haz. Ali Sevim vd.), Ankara 2006

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara 2005

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara, 1997

ATAY, F. Rıfki, **19 Mayıs**, Ankara 1944

ATAY, F. Rıfki, Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ten Hatıraları (1914-1919)**, Ankara 1965

AYDIN, Mesut, **Atatürk ve Malatya**, Malatya 2006

AYDIN, Mesut, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992

Basın Yayın İstihbarat Umum Müdüriyeti, **Reis-i Cumhur Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyâhatleri**, Ankara 1341

BAŞER,Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara, 1981

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eserleri I: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Ankara 1990

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara 1959

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Ankara 1969

CEBESÖY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000

DEMİRAY, Ahmet, Resimli Amasya Tarihi, 1954

ERDEN, Ömer, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, Ankara 2006

ESKİ, Mustafa, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi**, Ankara 2002

EVSİLE, Mehmet, “*Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/40, (Mart 1998), Ankara 1998

Genelkurmay Başkanlığı, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 77, Belge:1685

Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 17

Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 19

Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 1, Belge: 20

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Atatürk'ün Anıları**, Ankara 1997

İMECE, Selim Mustafa, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925**, Ankara 1959

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- JAESCHKE, Gothard, “*Havza’da Mustafa Kemal Paşa*”, **Belleten**, XLVI/182, (Nisan 1982), Ankara 1982
- Matbuat Genel Müdürlüğü, **Gâzi Mustafa Kemal Paşa İzmir Yollarında**, Ankara 1923
- Mehmed Arif, **Mücâhedât-ı Milliye Hatıratı**(Anadolu İnkılâbı) (1335 (1919) - 1339 (1923), İstanbul 1340
- MENÇ, Hüseyin, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya, Olaylar-Belgeler-Portreler**, Amasya 2007
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım I**, İstanbul 1993.
- ÖKTE, Ertuğrul Zekai, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938) I**, İstanbul 2000
- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1975
- ÖZKAN, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)**, Ankara 1994
- ÖZSOY, Osman, **Saltanat’tan Cumhuriyet’e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı’nın Perde Arkası**, İstanbul 1999
- PALAZOĞLU, A. Bekir, **Başöğretmen Atatürk (1919-1928) I** Ankara 1991
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, 1988
- TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I**, Ankara 1991
- TOPÇUOĞLU, Orhan, **Atatürk Günlüğü I**, Ankara 1984
- TÜFEKÇİ, Gürbüz, **Atatürk Seyahat Notları (1930-1931)**, Kaynak yayınları, İstanbul, 1998

3.SÜRELİ YAYINLAR

- Açıksöz Gazetesi**, 25 Eylül (1340) 1924
- Akşam Gazetesi**, 18 Eylül 1928
- Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Eylül 1928
- Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930
- Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930
- Emel Gazetesi**, 14 Eylül 1338
- Hakimiyeti Millîye Gazetesi**, 19 Eylül 1928
- Hakimiyeti Millîye Gazetesi**, 24 Teşri-i sâni(Kasım) 1930
- Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 26 Eylül 1924
- Milliyet Gazetesi**, 19 Eylül 1928
- Sivas Gazetesi**, 24 İkinci Teşrin(Kasım) 1930
- Son Posta Gazetesi**, 24 Teşrin-i sani(Kasım) 1930
- Vakit Gazetesi**, 23 Teşri-i sâni(Kasım) 1930

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

